

## Μάθημα 18ον

### ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΕΠΙΣΤΗΜΗ

«Τίς σοφός καὶ ἐπιστήμων ἐν ὑμῖν;  
Δειξάτω ἐκ τῆς καλῆς ἀναστrophῆς  
τὰ ἔργα αὐτοῦ ἐν πραότητι σοφίας»  
(Ἰακ. γ', 13).

#### ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ

1. Εἰσαγωγή. Γενικά περὶ τῶν σχέσεων Χριστιανισμοῦ καὶ ἐπιστήμης.

2. Ὁ Χριστιανισμὸς καὶ ἡ ἐπιστήμη οὐδὲ ὁλῶς συγκρούονται. Δύο κύκλοι διαφορετικοί. Ἡ αἰτία τῆς συγκρούσεως. Ὁ φόβος πρὸ τοῦ φωτὸς τῆς ἐπιστήμης δεικνύει δυσπιστίαν. Κύκλοι διαφορετικοί, ἀλλὰ ἐφαπτόμενοι ἢ ἐλαφῶς τεμνόμενοι. Φυσικαὶ ἐπιστήμαι. Ἱατρική. Ψυχιατρική. Ψυχολογία. Πνευματικαὶ ἐπιστήμαι. Ἡ χριστ. πίστις καὶ ἡ ἐπιστημονικὴ γνῶσις ἔχουν κοινὴν ῥίζαν. Τὸ μεσαιωνικὸν διήγημα διὰ τὸ χρῶμα μιᾶς ἀσπίδος. Ἡ ἔρευνα τῆς ἐφημερίδος Le Figaro. Διακήρυξις ἀμερικανῶν ἐπιστημόνων. Μόνον ὁ Χριστιανισμὸς ικανοποιεῖ τὰς βαθυτέρας ἀνάγκας τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς.

3. Ὁ Χριστιανισμὸς ὡς παράγων τῆς ἐπιστημονικῆς προόδου. Ὁ Χριστιανισμὸς συνετέλεσεν εἰς τὴν καθ' ὅλου ἐπιστημονικὴν πρόδον. Ἡ συμβολὴ τῶν μεγάλων Πατέρων. Ἡ συμβολὴ τῆς Ἐκκλησίας εἰς τὴν Δυτικὴν Εὐρώπην. Ὁμολογία τοῦ Ροῦδου. Ἡ συμβολὴ τῶν μεσαιωνικῶν μοναστηρίων. Τὰ πρῶτα πανεπιστήμια. Ὁ Χριστιανισμὸς ἐπλούτισε τὸ περιεχόμενον τῶν διαφόρων ἐπιστημῶν.

4. Κληρικοὶ καὶ μοναχοὶ θεράποντες τῶν ἐπιστημῶν. Εὐγένιος Βούλγαρις. Νικηφόρος Θεοτόκης. Μοναχοὶ καὶ κληρικοὶ κορυφαῖοι θεράποντες τῶν φυσικῶν καὶ πνευματικῶν ἐπιστημῶν εἰς τὴν Δύσιν.

5. Πρακτικὴ ἐφαρμογή. Ἀνάγκη ἐπιμελοῦς μορφώσεως. Ἀποφυγὴ τῆς ἡμιμαθείας. «Ἡ γνῶσις φυσιοῦ...». «Πᾶσα ἐπιστήμη χωριζομένη ἀρετῆς...».

#### 1. Εἰσαγωγή.

Εἶδομεν εἰς τὰ ἀμέσως προηγούμενα μαθήματα, ὅτι ὁ Χριστιανισμὸς συντελεῖ εἰς τὴν ἐξυγίανσιν καὶ ἀνάπτυξιν διαφόρων ἐκδηλώσεων τοῦ πολιτισμοῦ, ὅπως εἶναι ἡ κοινωνικὴ πρόνοια καὶ ἡ ἔχνη. Ἀρά γε ποῖα εἶναι ἡ σχέσις τοῦ Χριστιανισμοῦ πρὸς τὴν Ἐπιστήμην; Ἡ προσεκτικὴ ἐξέτασις τοῦ ζητήματος

αὐτοῦ θὰ μᾶς πείσῃ, ὅτι ὁ σύγχρονος ἐπιστήμων δύναται καὶ πρέπει νὰ ἀντιμετωπίζῃ θετικῶς τὸν Χριστιανισμόν, ὅπως πάλιν οἱ ἐκπρόσωποι τοῦ Χριστιανισμοῦ θὰ βλέπουν εἰς τὴν ἐπιστήμην ἓνα ἐργάτην τοῦ πολιτισμοῦ. Ὡς οἰκοδόμος τοῦ πολιτισμοῦ ὁ Χριστιανισμὸς συναντᾶται μετὰ τῆς ἐπιστήμης, ἡ ὁποία εἶναι ἓν στοιχεῖον καὶ εἰς τομεῦς τοῦ πολιτισμοῦ. Ἡ θετικὴ σχέσις Χριστιανισμοῦ καὶ ἐπιστήμης φαίνεται ἀφ' ἑνὸς εἰς τὸ ὅτι δὲν ὑπάρχει σύγκρουσις μεταξὺ Χριστιανισμοῦ καὶ ἐπιστήμης καὶ ἀφ' ἑτέρου εἰς τὴν συμβολὴν τοῦ Χριστιανισμοῦ εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς ἐπιστήμης.

## 2. Ὁ Χριστιανισμὸς καὶ ἡ ἐπιστήμη οὐδόλως συγκρούονται.

Ἀσφαλῶς ὁ Χριστιανισμὸς καὶ ἡ ἐπιστήμη εἶναι ἐντὸς τοῦ πολιτισμοῦ δύο κύκλοι διαφορετικοὶ μὲ διαφορετικὸν περιεχόμενον. Ὁ Χριστιανισμὸς, ὡς Θρησκεία, φέρει εἰς ἐπαφὴν τὸν ἄνθρωπον πρὸς τὴν ἐκτὸς τόπου καὶ χρόνου ὑπερβατικὴν πραγματικότητα, ἡ ὁποία ὑπερβαίνει τὰ ὅρια τῶν ἀνθρωπίνων αἰσθήσεων καὶ τῆς ἀνθρωπίνης διανοίας καὶ ἀντιληπτικῆς ἱκανότητος. Ἡ ἐπιστήμη ἐξ ἄλλου ἐρευνᾷ τὴν ἐντὸς τόπου καὶ χρόνου πραγματικότητα, ἡ ὁποία εἶναι προσιτὴ εἰς τὴν ἀνθρωπίνην διάνοιαν καὶ ἐρευνᾷ. Ὡστε ὁ Χριστιανισμὸς καὶ ἡ ἐπιστήμη, ὡς δύο διαφορετικοὶ κύκλοι δὲν δύνανται νὰ ἔλθουν εἰς πραγματικὴν σύγκρουσιν μεταξὺ τῶν. Αἱ περιπτώσεις τῆς παρατηρουμένης κατὰ καιροὺς συγκρούσεως ὀφείλονται κυρίως εἰς τὸ ὅτι ἐκπρόσωποι τινες τῆς ἐπιστήμης συνήθως παραθεωροῦν τὰ ὅρια αὐτῆς καί, ἐξερχόμενοι τοῦ κύκλου τῆς δικαιοδοσίας των, ζητοῦν νὰ ἀσχοληθοῦν μὲ τὴν ὑπερβατικὴν πραγματικότητα, ἡ ὁποία εὐρίσκεται ἐπέκεινα τῶν ὁρίων τῆς ἐπιστημονικῆς ἐρεύνης. Σύγκρουσις ἀκόμη μεταξὺ Χριστιανισμοῦ καὶ ἐπιστήμης δύναται νὰ ἐπέλθῃ, ὅταν μερικοὶ ἐκπρόσωποι τῆς Ἐκκλησίας φοβῶνται παραλόγως, ὅτι ἡ ἐπιστημονικὴ ἐρευνα εἶναι ἐνδεχόμενον νὰ κλονίσῃ τὴν χριστιανικὴν πίστιν. Ἀλλ' εἶναι φανερόν, ὅτι ὁ φόβος οὗτος μαρτυρεῖ ἑλλειψὶν ἀληθοῦς πίστεως. Ἐὰν φοβῇται τις, ὅτι ἡ ἐπιστημονικὴ ἐρευνα εἶναι ἐνδεχόμενον νὰ κλονίσῃ τὰς



ἀληθείας τῆς πίστεως, αὐτὸ σημαίνει, ὅτι δὲν εἶναι ἀπολύτως πεπεισμένος, ὅτι αἱ ἀλήθειαι αὗται εἶναι ἀκλόνητοι. Ὁ περιδεὴς φόβος πρὸ τοῦ φωτὸς τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς φιλοσοφίας δεικνύει δυσπιστίαν εἰς τὴν ἀλήθειαν τῆς Ἐκκλησίας, διότι «Ἐκκλησία μὴ δυναμένη νὰ ἀντιμετωπίσῃ τὸ φῶς τῆς ἐπιστήμης δὲν εἶναι πλέον ζῶσα Ἐκκλησία, δυναμένη νὰ διεκδικῇ ἀφοσίωσιν πρὸς ἑαυτήν· θὰ ἡδύνατο ἴσως νὰ φυτοζωῇ ἐν ταῖς κατωτάταις βαθμίσι τοῦ ὄχλου..., ἀλλὰ δὲν θὰ ἡδύνατο πλέον νὰ ἔχῃ ἐπιρροήν τινα ἐπὶ τῆς ἀναπτύξεως τῆς ἀνθρωπότητος· θὰ ὑπενθύμιζε τὸ μωρανθὲν ἄλας, περὶ τοῦ ὁποίου λέγει ὁ Κύριος»<sup>1</sup>.

Ἄλλ' ὁ πρὸ τῆς ἐπιστήμης φόβος τοῦ Χριστιανοῦ εἶναι ἀκόμη περισσότερον ἀδικοιολόγητος, ἐφ' ὅσον ἡ ἀληθὴς ἐπιστήμη οὐ μόνον δὲν ἀπομακρύνει ἐκ τῆς πίστεως, ἀλλ' ἀντιθέτως ἀνοίγει τὸν δρόμον εἰς αὐτήν. Ὁ Χριστιανισμὸς καὶ ἡ ἐπιστήμη εἶναι μὲν δύο διαφορετικοὶ κύκλοι, ἀλλ' εἶναι κύκλοι ἐφαπτόμενοι ἢ ἐλαφρῶς τεμνόμενοι. Τὸ σημεῖον ἐπαφῆς ἢ τὰ κοινὰ σημεῖα δημιουργοῦνται ποικιλοτρόπως. Καὶ αὗται αἱ φυσικαὶ ἐπιστήμαι, αἱ ὁποῖαι ἄλλοτε ἦσαν τὸ προπύργιον τοῦ ὕλισμοῦ καὶ τῆς ἀθεΐας, σήμερον ὁδηγοῦν τὸν νοῦν τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὴν πίστιν πρὸς τὸ Πανυπερτέλειον Ὄν, τὸ ὁποῖον εἶναι ἡ δημιουργικὴ αἰτία τοῦ κόσμου καὶ τῶν φυσικῶν φαινομένων. Τὸ θαῦμα τῆς ἐν τῇ φύσει νομοτελείας· ἡ ἔλλογος τάξις, ἡ ὁποία διέπει τὸ σύμπαν· ἡ καλλιτεχνικὴ ὕψις τοῦ κόσμου· ἡ μουσικὴ τῶν τόνων καὶ τῶν χρωμάτων· ἡ θαυμαστὴ δομὴ τοῦ ἀτόμου τῆς ὕλης, τὸ ὁποῖον ἐν μικρογραφίᾳ εἶναι ὁλόκληρον πλανητικὸν σύστημα· τὸ μεγαλεῖον τοῦ ἐνάστρου οὐρανοῦ· ἡ σκοπιμότης καὶ ἡ δομικὴ ἀρμονία τῶν ὁργανισμῶν—πάντα ταῦτα ἐνισχύουν τὴν πίστιν εἰς τὸν Δημιουργόν<sup>2</sup>. Ἐπειτα ἡ ἰατρικὴ ἐπιστήμη, ἡ ψυχιατρικὴ καὶ ἡ ψυχολογία, μὲ τὴν ἀντίληψιν αὐτῶν περὶ τοῦ ἀνθρώπου ὡς ψυχοσωματικῆς ὁλότητος, δὲν ἔθεσαν μόνον τέρμα

1. Δ. Σ. Μπαλάνου, *Εἶναι ἡ θεολογία ἐπιστήμη;* Ἀθῆναι, 1906, σελ. 7. Τοῦ αὐτοῦ, *Ἡ Θεολογικὴ Σχολὴ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν*, 1931, σελ. 44-47.

2. IXII, σελ. 270.

εἰς τὴν «ἀνευ ψυχῆς ψυχολογίαν», ἀλλ' ἐπὶ πλέον ἀνεγνώρισαν τὴν εὐεργετικὴν ἐπίδρασιν, τὴν ὁποῖαν ἀσκεῖ ἐπὶ τῆς ψυχοσωματικῆς υἰείας τοῦ ἀνθρώπου ἡ χριστιανικὴ πίστις καὶ ζωή<sup>1</sup>. Λίαν εὐνοϊκὸς διὰ τὴν χριστιανικὴν κοσμοθεωρίαν εἶναι σήμερον καὶ ὁ προσανατολισμὸς τῶν πνευματικῶν ἐπιστημῶν, αἱ ὁποῖαι ἀπετίναξαν τὸν ζυγὸν τοῦ θετικισμοῦ καὶ ἔφθασαν εἰς τὴν «ἐκ νέου ἀνακάλυψιν» τοῦ πνεύματος καὶ τοῦ βασιλείου τῶν ἀξιών<sup>2</sup>. (Ὁ Κατηχητὴς ᾧς ὑπομνήση εἰς τοὺς μαθητὰς μερικὰ σημεῖα ἐκ τῶν ὑπ' ἀρ. 5-12 μαθημάτων τοῦ Α' Κύκλου).

Ἐπειτα δὲν πρέπει νὰ λησμονῇται, ὅτι ἡ χριστιανικὴ πίστις καὶ ἡ ἐπιστημονικὴ γνῶσις ἔχουν κοινὴν ῥίζαν, διότι ἡ ψυχὴ, ποὺ πιστεύει, καὶ ἡ ψυχὴ, ποὺ γνωρίζει, εἶναι μία καὶ ἡ αὐτή. Ἡ ἀληθὴς χριστιανικὴ πίστις εἶναι κάτι, ποὺ συγκλονίζει τὸν ἄνθρωπον, δονεῖ ὅλας τὰς ἐσωτάτας χορδὰς τῆς ψυχῆς του καὶ καταλαμβάνει τὸ κέντρον καὶ τὸ βάθος τῆς ἀνθρωπίνης προσωπικότητος. Ἐπομένως καὶ ἡ ἐπιστημονικὴ τάσις τῆς ψυχῆς ἐπηρεάζεται ἀπὸ τὴν ἀληθῆ χριστιανικὴν πίστιν.

Ὁ ἰσχυρισμὸς, ὅτι δῆθεν ὁ Χριστιανισμὸς καὶ ἡ ἐπιστήμη συγκρούονται, ὑπενθυμίζει ἐν μεσαιωνικὸν διήγημα: «Δύο ἱππότες κατέληξαν εἰς μονομαχίαν, διότι ὁ μὲν εἰς ἔλεγεν, ὅτι τὸ χρῶμα μιᾶς ἀσπίδος ἦτο ἐρυθρόν, ὁ δὲ ἄλλος λευκόν. Τὸ λάθος καὶ τῶν δύο ἦτο, ὅτι ὁ καθένας ἔβλεπε τὴν ἀσπίδα ἀπὸ τὴν μίαν μόνον πλευράν. Ἄν ἐπρόσεχαν καὶ τὰς δύο πλευράς της, θὰ διεπίστωναν, ὅτι ἡ ἀσπίς ἦτο δίχρωμη, ἐρυθρὰ ἀπὸ τὴν μίαν πλευράν, λευκὴ ἀπὸ τὴν ἄλλην»<sup>3</sup>. Ἄς ἐφαρμόσωμεν τὸ διήγημα εἰς τὴν περίπτωσιν, ποὺ μᾶς ἀπασχολεῖ. Ἡ ἀλήθεια ἔχει δύο ὄψεις, τὴν ἐπιστημονικὴν καὶ τὴν θρησκευτικὴν. Οἱ ἐκπρόσωποι τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς χριστιανικῆς θρησκείας, ὅταν ἔχουν ὑπ' ὄψιν τὴν αὐτὴν τὴν διάκρισιν, δὲν θὰ ὁμιλοῦν περὶ συγκρούσεως ἐπιστήμης καὶ θρησκείας, ἀλλὰ θὰ συνεργάζονται ἀρμονικῶς. Οἱ

1. ΧΚ, σελ. 49, 125-143.

2. Ν. Ἰ. Λοῦβαρι, Μεταξὺ δύο κόσμων, Ἀθῆναι 1949, σελ. 137-162.

3. Ἰωάννου Παναγιωτίδου, Ἡ δίχρωμη ἀσπίς, Κωνσταντινούπολις 1954, σελ. 3-4.



μὲν θὰ χρησιμοποιοῦν τὰς κατακτήσεις τῆς Ἐπιστήμης, οἱ δὲ θὰ καταφεύγουν εἰς τὰ φῶτα τοῦ Χριστιανισμοῦ διὰ τὴν λύσιν τῶν μεγάλων μεταφυσικῶν καὶ ἠθικῶν προβλημάτων<sup>1</sup>. Τόσον εἰς τὰς θετικές, φυσικὰς καὶ βιολογικάς, ὅσον καὶ εἰς τὰς λοιπὰς ἐπιστήμας, ἡ πρόοδος τῆς συγχρόνου ἐρεύνης κατέδειξεν, ὅτι ἡ προσπάθεια νὰ φανῇ ἡ ἐπιστήμη ὡς διαψεύδουσα τὴν χριστιανικὴν πίστιν, οὐδὲν ἐπιστημονικὸν ἔρεισμα ἔχει. Οὐδεὶς ἔχει τὸ δικαίωμα νὰ ἀναμιγνύῃ τὴν ἐπιστήμην εἰς τὸ πεδίον, ἐνθα εὐρίσκονται τὰ μεγάλα μεταφυσικὰ ζητήματα, καὶ νὰ χρησιμοποιῇ τὸ ὄνομα καὶ τὸ κύρος τῆς ἐπιστήμης, διὰ νὰ στηρίξῃ πολεμικὴν ἐναντίον τῆς χριστιανικῆς πίστεως<sup>2</sup>.

Ἡ παρισινὴ ἑφημερὶς *Le Figaro* ἔκαμεν ἐν εἶδος ψηφοφορίας μεταξὺ τῶν μελῶν τῆς Ἀκαδημίας τῶν θετικῶν ἐπιστημῶν. Ἔθεσεν εἰς αὐτοὺς τὸ ἐξῆς ἐρώτημα: «Ἡ ἐπιστήμη ἀντιτάσσεται κατὰ τοῦ θρησκευτικοῦ συναισθήματος;». Αἱ ἀπαντήσεις ἐξεδόθησαν καὶ εἰς ἴδιον τεῦχος μετὰ τὸν τίτλον «*Le sentiment religieux et la science*» (Τὸ θρησκευτικὸν συναισθήμα καὶ ἡ ἐπιστήμη). Ἐκ τῶν 88 μελῶν τῆς Ἀκαδημίας μόνον 2 ἔδωσαν ἀπάντησιν, ἥτις παρουσίασεν αὐτοὺς ὡς ἀθέους. Δέκα πέντε οὐδόλως ἀπήντησαν λόγῳ ἀπουσίας ἢ ἀσθενείας. Ἐβδομήκοντα δύο δὲ διεκήρυξαν σαφῶς, ὅτι ἐπιστήμη καὶ πίστις εἰς οὐδεμίαν ἀντίθεσιν ἔρχονται, ἀλλ' ἀντιθέτως τὸ ὑγιὲς ἐπιστημονικὸν πνεῦμα εὐρίσκεται εἰς πλήρη ἀρμονίαν πρὸς τὸ περιεχόμενον τῆς πίστεως<sup>3</sup>. Ὁμοίᾳ διακήρυξις τῶν μεγαλυτέρων συγχρόνων ἐπιστημόνων τῆς Ἀμερικῆς βεβαιώνει, ὅτι ἡ ἐπιστήμη καὶ ἡ χριστιανικὴ πίστις οὐδόλως συγκρούονται, οὔτε εἶναι ἀσυμβίβαστα καὶ ἀνταγωνιζόμενα πεδία τῆς σκέψεως. Εἰς τὴν πραγματικότητα θεραπεύουν χωριστὰς ἀνθρωπίνας ἀνάγκας<sup>4</sup>.

1. ΑΠ, σελ. 149.

2. Π. Μελίτη, Γιὰ ν' ἀνοίξῃ ὁ δρόμος, Ἀθῆναι 1957, σελ. 86. Διακήρυξις τῆς Χριστ. Ἐνώσεως Ἐπιστημόνων, Ἀθῆναι, Χριστούγεννα 1946, σελ. 202-203.

3. ΑΠ, σελ. 148.

4. «Ἡ ἐπιστήμη ὁμιλεῖ»<sup>2</sup>, ἔκδ. «Ζωῆς», Ἀθῆναι 1949, σελ. 309-310. ΑΠ, σελ. 148.

Τὸ ὅτι αἱ ἐπιστῆμαι δὲν δύνανται νὰ ἐκτοπίσουν τὸν Χριστιανισμόν ἀποδεικνύεται ἐκ τοῦ ὅτι μόνον οὗτος ἱκανοποιεῖ τὰς βαθυτέρας ἀνάγκας τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς. Καὶ αὐτὸς ὁ πόθος τῆς γνώσεως δὲν δύναται νὰ ἱκανοποιηθῇ πλήρως ὑπὸ τῆς ἐπιστήμης, ἡ ὁποία, ὡς εἴπομεν, ἔχει περιορισμένα ὅρια. «Βλέπομεν γὰρ ἄρτι δι' ἐσόπτρου ἐν αἰνίγματι... Ἄρτι γινώσκω ἐκ μέρους, τότε δὲ ἐπιγνώσομαι» (Α' Κορ. ιγ', 12). Πολὺ περισσότερον ἢ ἐπιστήμη δὲν δύναται νὰ χάριση τὴν λύτρωσιν, τὴν ἐσωτερικὴν γαλήνην. «Εἰς τὰ ἐπιστημονικὰ βιβλία θὰ εὕρωμεν θεωρίας φυσικὰς, πειράματα, τύπους μαθηματικούς, τὰ τελευταῖα πορίσματα τῆς ἐπιστήμης, οὔτε μίαν λέξιν ὅμως περὶ ἀγάπης, δικαιοσύνης, εἰρήνης, λυτρώσεως ἀπὸ τὰ πάθη τῆς ἁμαρτίας, πού τυραννοῦν τὸν ἄνθρωπον. Ἀνοίξατε κατόπιν τὴν Ἀγίαν Γραφήν. Δὲν ὑπάρχει ζήτημα ἠθικόν, μεταφυσικόν, ζήτημα σχέσεων ἀτόμων, οἰκογενειῶν καὶ λαῶν, εἰς τὸ ὁποῖον νὰ μὴ εὐρίσκωμεν τὴν πλέον ἱκανοποιητικὴν ἀπάντησιν»<sup>1</sup>.

Ὡστε τὰ λεχθέντα πείθουν, ὅτι ἡ ἐπιστήμη δὲν διάκειται ἐχθρικῶς πρὸς τὸν Χριστιανισμόν, οὔτε δύναται νὰ τὸν ἀντικαταστήσῃ. Ἀντιθέτως ἀνοίγει τὸν δρόμον εἰς τὴν πίστιν καὶ παρέμπει εἰς αὐτήν.

### 3. Ὁ Χριστιανισμὸς ὡς παράγων τῆς ἐπιστημονικῆς προόδου.

Ἄλλη ἀπόδειξις περὶ τοῦ ὅτι ὁ Χριστιανισμὸς καὶ ἡ ἐπιστήμη δὲν συγκρούονται, ἀλλ' ὅτι ὑπάρχουν σημεῖα ἐπαφῆς μεταξὺ αὐτῶν, εἶναι τὸ γεγονός, ὅτι ὁ Χριστιανισμὸς διὰ τῶν αἰώνων εἶναι παράγων καὶ συντελεστὴς τῆς καθ' ὅλου ἐπιστημονικῆς προόδου. «Ὁ Χριστιανισμὸς διὰ τῆς ἐκλεπτύνσεως τῆς ἠθικῆς συνειδήσεως, καὶ δὴ διὰ τῆς ἀγάπης πρὸς τὴν ἀλήθειαν, προήγαγε μεγάλως τὰς ἐπιστήμας, ὧν ὁ σκοπὸς τίθεται ἡ ζήτησις τῆς ἀληθείας. Τοῦτο ἀνομολογεῖται καὶ ὑπὸ ἐπιφανῶν τῆς ἐπιστήμης ἱεροφαντῶν πάντων τῶν κλάδων»<sup>2</sup>.

1. ΑΠ, σελ. 151.

2. Π. Μπρατσιώτου, Χριστιανισμὸς καὶ πολιτισμός, σελ. 24



Εἰς τὸ περὶ τῶν σχέσεων «Χριστιανισμοῦ καὶ μορφώσεως» 2ον μάθημα τοῦ Β' Κύκλου εἶδομεν, κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος, τὴν συμβολὴν τοῦ Γρηγορίου Θεολόγου, τοῦ Μ. Βασιλείου, τοῦ Ἰωάννου Χρυσοστόμου, τοῦ Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ, τοῦ Μεγάλου Φωτίου, τοῦ Εὐσταθίου Θεσσαλονίκης κ.ἄ.

Καὶ εἰς τὴν Δυτικὴν Εὐρώπην ἡ Χριστιανικὴ Ἐκκλησία εὗρε τοὺς λαοὺς εἰς βάρβαρον νηπιακὴν κατάστασιν καὶ βαθμηδὸν καὶ κατ' ὀλίγον ὠδήγησεν αὐτοὺς εἰς τὸ φῶς τοῦ ἀληθοῦς πολιτισμοῦ. Οἱ χριστιανοὶ ἱεραπόστολοι ἐδίδασκον εἰς τοὺς ἀναλφάβητους πληθυσμοὺς τῆς Εὐρώπης τὸ ἀλφάβητον καὶ τὴν γραφήν. Ὡς ὁμολογεῖ ὁ Ῥοῦδης, «ὁ σοφὸς Ἀλκουῖνος (μοναχὸς) ἔλουεν εἰς τὸ ὕδωρ τοῦ βαπτίσματος τοὺς ῥυπαροὺς τοῦ Καρόλου ὑπηκόους, ἔκοπτε τὰ κόκκινά των γένεια καὶ τὰ μακρὰ ὀνύχια, καὶ ἀνοίγων αὐταῖς τῆς ἀνεξαντλήτου σοφίας του τὸν θησαυρόν, ἔτριβε τοῦ ἐνὸς τὰ χεῖλη διὰ τοῦ μέλιτος τοῦ ἱεροῦ λόγου, ἔτρεφεν ἄλλον μὲ τῆς γραμματικῆς τὰς ῥίζας καὶ τρίτον ἐδίδασκεν, ὅτι τῶν χηνῶν τὰ πτερὰ, διὰ τῶν ὁποίων καθίστα ταχύτερα τὰ βέλη, ἦσαν καὶ πρὸς γραφὴν ἐπιτήδεια»<sup>1</sup>. Τὰ μοναστήρια ἦσαν φυτώρια τῶν γραμμάτων καὶ τῆς παιδείας καὶ ἀνέπτυξαν ποικίλην ἐκπολιτιστικὴν δρασίν. Οἱ βενεδικτῖνοι μοναχοὶ καὶ αἱ βενεδικτῖναι μοναχαὶ διεκρίθησαν εἰς τὴν ἀντιγραφὴν χειρογράφων. Τὸ φῶς τῆς παιδείας διεδόθη εἰς τὴν Δύσιν ἐκ τῶν πολλῶν ἐπισκοπικῶν καὶ μοναστηριακῶν σχολῶν, αἱ ὁποῖαι ἰδρύοντο ὑπὸ τὰς εὐλογίας τῆς Ἐκκλησίας. Καὶ ὁ Μ. Κάρολος εἰς τὸν σοφὸν μοναχὸν τῆς Ὑόρκης Ἀλκουῖνον, ὅστις ἦτο γραμματικός, ποιητής, ἀστρονόμος, θεολόγος καὶ ἱστορικός, ἀνέθεσε τὴν ἰδρυσιν τῆς περιφήμου Παλατινῆς Ἀκαδημίας. Οἱ μαθηταὶ τοῦ Ἀλκουῖνου ἱδρυσαν πλείστας ἐπισκοπικὰς καὶ μοναστηριακὰς σχολάς<sup>2</sup>. Τὰ μεσαιωνικὰ μοναστήρια δύνανται νὰ θεωρηθοῦν ὥς οἱ πρῶτοι ναοὶ τῆς νεωτέρας ἐπιστήμης, δεδομένου ὅτι ἐκ

1. Γ. Βερίτη, Ἀναδρομὴ στὸν ἄγνωστο Μεσαίωνα, περ. «Ἀκτῖνες», ἔτος 1944, σελ. 63.

2. Ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 112.

τῶν μοναστηριακῶν σχολῶν προέκυψαν τὰ πρῶτα πανεπιστήμια»<sup>1</sup>.

Τεραστία ὑπῆρξεν ἡ συμβολή τοῦ Χριστιανισμοῦ εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς καθ' ὅλου ἐπιστημονικῆς ἐρεῦνης. Τὰ χριστιανικὰ θρησκευτικὰ βιώματα καὶ ἐνεργήματα (λ.χ. ἡ πίστις, ἡ ἁμαρτία, ἡ μετάνοια) μελετῶνται ἀπὸ τῆς σκοπιᾶς τῆς ψυχολογίας, τῆς κοινωνιολογίας, τῆς ἱατρικῆς ἐπιστήμης, τῆς ἐγκληματολογίας κ.λ.π. Ὡσαύτως ἡ ἱστορία τῶν ἐπιδράσεων τοῦ Χριστιανισμοῦ ἐπὶ τὸν καθ' ὅλου πολιτισμὸν συντελεῖ σημαντικῶς εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῶν ἱστορικῶν ἐπιστημῶν. Ἐκτὸς τούτου αἱ χριστιανικαὶ δεοντολογικαὶ ἀπαιτήσεις ἐμπνέουν, ἐμψυχώνουν καὶ πλουτίζουν τὰ ὑπὸ τῶν πνευματικῶν καὶ κανονιστικῶν ἐπιστημῶν ἐρευνώμενα πνευματικὰ καὶ πολιτιστικὰ φαινόμενα καὶ δημιουργήματα<sup>2</sup>.

#### 4. Κληρικοὶ καὶ μοναχοὶ θεράποντες τῶν ἐπιστημῶν.

Ἀρίστη πιστοποίησις τοῦ ὅτι ὁ Χριστιανισμὸς συντελεῖ εἰς τὴν ἐπιστημονικὴν πρόοδον εἶναι τὸ γεγονός, ὅτι πολλοὶ κληρικοὶ ὑπῆρξαν διαπρεπεῖς θεράποντες τῶν διαφόρων ἐπιστημῶν ἢ τῆς φιλοσοφίας.

Χαρακτηριστικὸν εἶναι τὸ ἐξῆς: Κατὰ τὸ β' ἡμισυ τοῦ ιη' αἰῶνος μία ἐκτάκτως ἀξιόλογος ἐπιστημονικὴ ζύμωσις ἀρχίζει νὰ γίνεταί εἰς τὴν ὑπόδουλον Ἑλλάδα. Συγγράμματα αὐστηρῶς ἐπιστημονικὰ κυκλοφοροῦν καὶ ἡ μέθοδος τοῦ πειράματος καὶ τῆς παρατηρήσεως εἰσάγεται εἰς τὰς σχολὰς τῆς Ἑλλάδος. Αἱ θετικαὶ ἐπιστῆμαι ἀρχίζουν τότε νὰ διδάσκωνται ἐν Ἑλλάδι μὲ τόσον συγχρονισμόν καὶ τοιαύτην ἐνημέρωσιν, ὥστε εἰς πλεῖστα σημεῖα νὰ συναγωνίζεται ἐν προκειμένῳ ἡ Ἑλλάς τὰ εὐρωπαϊκὰ ἐπιστημονικὰ κέντρα. Ποῖοι λοιπὸν ἦσαν οἱ πρωτεργάται τῆς κινήσεως ταύτης; Ὅσον καὶ ἂν φαίνεται παράξενον, εἶναι δμως γεγονός, ὅτι ἐπὶ κεφαλῇς τῆς νεωτέρας ἐπιστημονικῆς κι-

1. Π. Μπρατσιώτου, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 24.

2. Εὐαγγέλου Θεοδώρου, Κριτικὴ εἰσαγωγή εἰς τὸ ζήτημα τῶν σχέσεων Θρησκείας καὶ Γνώσεως, Ἀθήναι 1956, σελ. 107.



νήσεως ἐν Ἑλλάδι καὶ εἰσηγηταὶ τῶν θετικῶν ἐπιστημῶν εἰς τὴν χώραν μας ὑπῆρξαν δύο Ἕλληνες κληρικοί: ὁ Εὐγένιος Βούλγαρις καὶ ὁ Νικηφόρος Θεοτόκης<sup>1</sup>.

Ὁ Εὐγένιος Βούλγαρις, ὡς διευθυντῆς τῆς Ἀθωνιάδος Σχολῆς, ἐδίδαξε Φιλοσοφίαν, Μαθηματικά, Φυσικὴν, Ἀστρονομίαν. Συνέγραψε φιλοσοφικά, ἀστρονομικά, μαθηματικά, φυσικὰ συγγράμματα. Μετέφρασε τὰ Μαθηματικά τοῦ Σεγγέρου. Ἐγραψε Λογικὴν ἐξ 600 σελίδων. Μετέφρασε τὴν Ἀριθμητικὴν καὶ Γεωμετρίαν τοῦ Βόλφ, τὴν Φυσικὴν τοῦ Φ. Βουκερέρ καὶ τὰ Στοιχεῖα Φυσικῆς τοῦ Τακουεντίου. Συνέγραψεν αὐστηρῶς ἐπιστημονικὴν πραγματείαν περὶ παλιρροιῶν. Ἐξέδωκε εἰς 432 σελίδας μετὰ 179 σχημάτων ἐκτὸς κειμένου μαθήματα Πειραματικῆς καὶ Μαθηματικῆς Φυσικῆς. Ἐδημοσίευσεν «Στοιχεῖα Μεταφυσικῆς» εἰς δύο τόμους<sup>2</sup>.

Τὸν Νικηφόρον Θεοτόκην γνωρίζουν ὅλοι οἱ Ἕλληνες, διότι τὰ περίφημα «Κυριακοδρόμιά» του εἶναι προσφιλεῖς θρησκευτικὸν ἀνάγνωσμα, ποὺ ἐπαιδαγώγησε πολλὰς ἑλληνικὰς γενεάς. Ὅλιγοι ὅμως γνωρίζουν τὴν συμβολὴν του εἰς τὴν ἐπιστήμην. Ὁ Θεοτόκης ἐξέδωκεν Ἀριθμητικὴν, Μεταφυσικὴν, Γεωγραφίαν καὶ τὰ Περὶ Μετεώρου Φυσικῆς καὶ Περὶ τῆς Ἡλεκτρικῆς Δυνάμεως. Ἐξέδωκε «Στοιχεῖα Φυσικῆς» εἰς δύο τόμους καὶ «Στοιχεῖα Μαθηματικῶν» εἰς τρεῖς τόμους! «Ἡ Φυσικὴ τοῦ ἦτο τὸ κατ' ἐξοχὴν πανελλήνιον διδακτικὸν βιβλίον δι' ἀρκετὰς δεκάδας ἐτῶν. Τοῦτο δὲν εἶναι ἀπλὴ ἐξιστόρησις διαφόρων φυσικῶν φαινομένων, ἀλλὰ πραγματεύεται συστηματικῶς καὶ κατὰ τρόπον ἄκρως ἐπιστημονικὸν ὁλόκληρον τὴν Πειραματικὴν καὶ ἐν μέρει Μαθηματικὴν Φυσικὴν. Μηχανικὴ, Θερμότης, Ἀκουστικὴ, Μαγνητισμός, Ἡλεκτρισμός, Φυσικὴ τῆς ἀτμοσφαίρας εἶναι τὰ κύρια μέρη, εἰς τὰ ὅποια διαιρεῖται τὸ ἔργον τοῦτο. Ἐξ ἄλλου ἢ τρίτομος σειρὰ τῶν Μαθηματικῶν του περιλαμβάνει Ἀνώτερα Μαθηματικά, τὰ ὅποια καὶ σήμερον ἀκόμη διδάσκονται οἱ φοιτηταὶ τῶν

1. Δ.Κ., Οἱ εἰσηγηταὶ τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν εἰς τὴν Ἑλλάδα, περ. «Ἀκτῖνες», Πάσχα 1943, σελ. 92.

2. Δ.Κ., ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 92-96.

Φυσικῶν καὶ τῶν Μαθηματικῶν εἰς τὰ δύο πρῶτα ἔτη τῆς ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ φοιτήσεώς των»<sup>1</sup>. Ὁ Θεοτόκης ἔγραψε Στοιχεῖα Γεωγραφίας καὶ Ἀστρονομίας μὲ μεγάλην ἀκρίβειαν καὶ ἐπιστημονικὴν ἐνημερότητα. Ὑπάρχει καὶ ἀνέκδοτος Μετεωρολογία του. «Ὅταν λάβῃ κανεῖς ὑπ' ὄψιν του τὴν τότε σπάνιν βιβλίων καὶ βιβλιοθηκῶν, τὴν ἄλλην πολυσχιδῇ δρᾷσιν τοῦ Θεοτόκη, τοὺς κόπους εἰς τοὺς ὁποίους ἔπρεπε νὰ ὑποβληθῇ ταξιδεύων μέχρι Λειψίας καὶ Μόσχας τὴν ἐποχὴν ἐκείνην προκειμένου νὰ τυπώσῃ τὰ συγγράμματά του, εἶναι ἠναγκασμένος νὰ ὁμολογήσῃ, ὅτι πολὺ ὀλίγοι ἀπὸ τοὺς σημερινοὺς ἀκαδημαϊκοὺς διδασκάλους μας θὰ ἤμποροῦσαν νὰ ἀνθέξουν εἰς σύγκρισιν πρὸς τὸν Ἑλληνα ἐκεῖνον ἐπιστήμονα. Διότι οἱ τελευταῖοι οὗτοι ἔχοντες εἰς τὴν διάθεσίν των καὶ βιβλιοθήκας καὶ ταχεῖαν ἐπικοινωνίαν μὲ τὸν ἔξω ἐπιστημονικὸν κόσμον καὶ ἀνάλογον περιβάλλον, πρὸς τούτοις δὲ καὶ εὐκόλα τυπογραφικὰ μέσα, ἔρχονται, διδάσκουν καὶ παρέρχονται πολλάκις χωρὶς ἢ διάβασίς των νὰ γίνῃ αἰσθητὴ οὐδ' εἰς αὐτὴν τὴν γενεάν των»<sup>2</sup>.

Ἄλλ' οὐ μόνον ἡ Ἑλληνικὴ Ἐκκλησία, ἀλλὰ καὶ ὁ Δυτικὸς Χριστιανισμὸς ἔχει νὰ παρουσιάσῃ ἀναριθμήτους μοναχοὺς καὶ κληρικοὺς, οἱ ὁποῖοι ὑπῆρξαν διαπρεπεῖς καὶ κορυφαῖοι θεράποντες τῶν διαφορῶν ἐπιστημῶν<sup>3</sup>.

Οὕτως ὁ Ν. Κοπέρνικος εἶναι ὁ θεμελιωτὴς τῆς ἀστρονομίας, ὁ R. Haüy τῆς ὀρυκτολογίας καὶ κρυσταλλογραφίας, ὁ Mendel τῆς γενετικῆς ἢ ἐπιστήμης τῆς κληρονομικότητος. Ὁ ἀββᾶς Jean Picard ὡς ἀστρονόμος ὑπελόγισε τὰς διαστάσεις τῆς γῆς καὶ τὴν ἀπόστασίν της ἀπὸ τὸν ἥλιον. Ὁ φραγκισκανὸς M. Merseenn ὡς μαθηματικὸς εἰργάσθη ἐπὶ τοῦ ἐκκρεμοῦς καὶ ὑπελόγισε τὴν ταχύτητα τοῦ ἤχου. Ὁ ἰησουΐτης Φ. Γκριμάλντι ὡς φυσικὸς ἀνεκάλυψε τὸ φαινόμενον τῆς διαθλάσεως τοῦ φωτός. Ὁ δανὸς ἐπίσκοπος Ν. Στένο συνέγραψε τὸ πρῶτον σύγγραμμα

1. Αὐτόθι, σελ. 97.

2. Ἐνθ' ἄνωτ.

3. Β. Ἐράστου, Κλῆρος καὶ πολιτισμός, περ. «Ἀκτῖνες», ἔτος 1955, σελ. 498 ἐξ.



γεωλογίας. Ὁ Ἰταλὸς ἀββᾶς Spallanzani ἦτο καθηγητὴς τῆς Φυσικῆς καὶ περίφημος βιολόγος. Ὁ ἀββᾶς J. Nollet εἰς τὴν Γαλλίαν ἀνεκάλυψε τὸ φαινόμενον τῆς ὠσμώσεως. Ὁ ἱεροκῆρυξ Ἰωσήφ Πρίστλεϋ εἰς τὴν Ἀγγλίαν ἀνεκάλυψε τὸ ὀξυγόνον, τὸ ὕδροχλωρικὸν ὀξύ, τὴν ἀμμωνίαν κ.λ.π. Ἐπίσης εἰς τὸν περίφημον ἄγγλον ἱεροκῆρυκα Μιχαήλ Φαρανταῖϋ ὀφείλεται ἡ ἀνακάλυψις τῶν ἐπαγωγικῶν ρευμάτων, τοῦ διαμαγνητισμοῦ καὶ τοῦ ἡλεκτρικοῦ νόμου. Ὁ ἀββᾶς Latreille ἦτο περίφημος ἐντομολόγος καθηγητὴς καὶ ἀκαδημαϊκός. Ὁ Ἰταλὸς κληρικὸς Ἀγγελοσ Secchi ἐταξινόμησε φασματοσκοπικῶς 4.000 ἀστέρας. Ὁ ἀββᾶς Lemaître ἦτο μέγας μαθηματικὸς καὶ ἀστρονόμος, ὁ ὁποῖος ἔρριψε νέον φῶς εἰς τὰς περὶ τοῦ σύμπαντος ἀντιλήψεις μὲ τὴν κοσμογονικὴν θεωρίαν του. Τὸ ἀστεροσκοπεῖον τοῦ Γκρήνουϊτς ἐπανειλημμένως εἶχε κληρικοὺς διευθυντάς, οἱ ὅποιοι, ὡς λέγει ὁ καθηγητὴς τῆς ἀστρονομίας Σταῦρος Πλακίδης, «μύσται τῆς ἐπιστήμης τῶν ἄστρον ἦσαν συγχρόνως καὶ λειτουργοὶ τοῦ Ὑψίστου». Εἰς τὴν Ἀμερικὴν δρᾷ ἀπὸ 30ετίας ἡ Σεισμολογικὴ Ἑταιρεία τῶν Ἰησουϊτῶν, ἡ ὁποία διατηρεῖ περὶ τοὺς 20 σεισμολογικοὺς σταθμοὺς καὶ ἔχει εἰς τὰς τάξεις της ἐξέχοντας σεισμολόγους. Ὁ κληρικὸς Teilhard de Chardin ἦτο ὁ περίφημος ἀνθρωπολόγος καὶ παλαιοντολόγος, ὁ ὁποῖος ἔκαμε σημαντικὰς παλαιοντολογικὰς ἀνακαλύψεις<sup>1</sup>.

Καὶ αἱ πνευματικαὶ ἐπιστῆμαι ἔχουν ὡς κορυφαίους ἐκπροσώπους τῶν ἀρκετοῦς λειτουργοῦς τοῦ Ὑψίστου. Οὕτω δύο κληρικοί, ὁ Λαυρέντιος Βάλλας καὶ ὁ Νικόλαος Κουζᾶνος ὠφέλησαν τὰ μέγιστα τὰς ἱστορικὰς ἐπιστήμας, διότι εἰσήγαγον εἰς αὐτὰς τὴν ἱστορικὴν κριτικὴν<sup>2</sup>. Οἱ κληρικοὶ Comenius καὶ Franke ὑπῆρξαν στυλοβάται τῆς Παιδαγωγικῆς. «Ποῖος δὲν γνωρίζει τὸν διάσημον γάλλον μοναχὸν Κ. Δουκάγγιον (Du Cange) τὸν πρῶτον βυζαντινολόγον καὶ ἐκδότην μεσαιωνικοῦ λεξικοῦ; Ποῖος ἀκόμη δὲν γνωρίζει τὸν Ἑρρίκον Liddel διὰ τὸ πρότυπον λεξικόν του τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης (μετὰ τοῦ Scott);

1. Ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 498-499.

2. Βασ. Στεφανίδου, Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία, σελ. 532-533.

Ἄν καὶ ἐκεῖνο, ποὺ δὲν γνωρίζουν οἱ πολλοί, εἶναι ὅτι ὁ ἄγγλος λεξικογράφος ἦτο κληρικός!»<sup>1</sup>. Ὡστε «δὲν ὑπῆρξε σχεδὸν τομεύς, ἀπὸ τῆς πλέον αὐστηρῶς θετικῆς ἐπιστήμης μέχρι τοῦ ὑψηλοτέρου φιλοσοφικοῦ στοχασμοῦ, ποὺ νὰ μὴ ἐκαλλιεργήθη καὶ ἀπὸ κληρικοὺς τῆς Δύσεως. Καὶ ἡ φάλαγξ αὐτῆ τῶν ἐργατῶν τοῦ πνεύματος εἶναι παράλληλος πρὸς τὴν χορείαν τῶν Ἑλλήνων ῥασοφόρων λογίων τοῦ Βυζαντίου καὶ τῆς Τουρκοκρατίας, οἱ ὅποιοι τόσα προσέφεραν καὶ εἰς τὸν ναὸν τῆς σοφίας»<sup>2</sup>.

**ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑ.** Τὸ γνήσιον χριστιανικὸν πνεῦμα συντελεῖ εἰς μέγιστα εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῶν ἐπιστημῶν καὶ εἰς τὴν ὑπ' αὐτῶν πραγματοποίησιν τῆς πολιτιστικῆς τῶν ἀποστολῆς.

## 5. Πρακτικὴ ἐφαρμογή.

Οἱ χριστιανοὶ ἐπιστήμονες, εἰς τὰς τάξεις τῶν ὁποίων θὰ καταταγοῦν μετ' ὀλίγα ἔτη πολλοὶ ἐκ τῶν σημερινῶν μαθητῶν τοῦ Ἀνωτέρου Κατηχητικοῦ Σχολείου, πρέπει νὰ κατέχουν τὰ σκῆπτρα εἰς τὸν ἐπιστημονικόν των κλάδον. Πρέπει νὰ μορφωθοῦν μετὰ πάσης ἐπιμελείας. Ἡ ἡμιμάθεια, ἡ προχειρολογία καὶ ἡ μονομέρεια εἶναι ἀξιοκατάκριτος ἀδιαφορία καὶ προδοσία ἐναντίον τῆς κοινωνίας καὶ τοῦ πολιτισμοῦ. Ἡ δαψιλὴς λοιπὸν μελέτη καὶ μόρφωσις δεόν νὰ εἶναι ἡ σταθερὰ ἐπιδίωξις τῶν χριστιανῶν νέων, οἱ ὅποιοι σπουδάζουν. Ἀλλ' εἰς τὴν προσπάθειαν αὐτὴν πρέπει οὗτοι νὰ ἔχουν πάντοτε ὑπ' ὄψιν των καὶ νὰ προσπαθοῦν νὰ ἀποφύγουν τὸν κίνδυνον τῆς ἐπάρσεως: «Ἡ γυνῶσις φυσιοῦ, ἡ δὲ ἀγάπη οἰκοδομεῖ» (Α' Κορ. η', 2).

Ἐπὶ πλέον οἱ σπουδάζοντες χριστιανοὶ νέοι πρέπει πάντοτε νὰ ἐνθυμῶνται, ὅτι, ὡς ἔλεγον οἱ πρόγονοί μας, «πᾶσα ἐπιστήμη, χωριζομένη ἀρετῆς, πανουργία, οὐ σοφία, φαίνεται». Καὶ ὁ θεὸς Ἰάκωβος ἔλεγε: «Τίς σοφὸς καὶ ἐπιστήμων ἐν ὑμῖν; Δειξάτω ἐκ

1. Β. Ἐράστου, ἐνθ' ἀνωτ., σελ. 500.

2. Αὐτόθι.



τῆς καλῆς ἀναστροφῆς τὰ ἔργα αὐτοῦ ἐν πραϋτητι σοφίας» (Ίακ. γ', 13). Ἡ ἠθικὴ καλλιέργεια τῆς προσωπικότητος τοῦ ἐπιστήμονος «ἀποτελεῖ κεντρικὸ σημεῖο γιὰ τὴν πρόοδο τῆς ἐπιστήμης. Ἀκριβῶς δὲ αὐτὸ θὰ προσφέρῃ ὁ χριστιανικὸς πολιτισμὸς στὴν ἐπιστήμη. Θὰ προσφέρῃ τὸν χριστιανὸ ἐπιστήμονα, σὰν προσωπικότητα ἄρτια καὶ ἱκανὴ ν' ἀναλάβῃ μὲ ὑγεία καὶ δύναμι πνευματικῇ, τὴν ἐπιστημονικὴν ἔρευνα, ποὺ θὰ συντελέσῃ στὴ διαμόρφωσι τοῦ νέου πολιτισμοῦ»<sup>1</sup>.

### **Μορφὴ διδασκαλίας.**

Ἡ ὑπ' ἀρ. 2 παράγραφος καλὸν εἶναι νὰ διδαχθῇ διαλογικῶς. Αἱ λοιπαὶ παράγραφοι θὰ διδαχθοῦν κατὰ τὸ πλεῖστον ἀκροαματικῶς.

### **Ἐποπτικὰ μέσα.**

Κατάλληλα ἐποπτικὰ μέσα διὰ τὸ παρὸν μάθημα θὰ ᾔσαν διαφάνειαι καὶ κινηματογραφικαὶ ταινίαι, δεικνύουσαι τὴν κίνησιν καὶ τὰς ἐργασίας συγχρόνων χριστιανικῶν ἐπιστημονικῶν ἰνστιτούτων, ὀργανώσεων κ.λ.π.